

ARCHAEUL – NUCLEU AL ONTOPOETICII EMINESCIENE

Dorina ROTARI

Catedra Literatură Română și Teorie Literară

La recherche d'Archaeus constitue l'objet des inquiétudes métaphysiques éminesciennes, les modalités de révélations étant la pensée créatrice et l'intuition poétique. Le concept définit la primordialité, le noyau de l'univers, ayant le même statut que les concepts philosophiques consacrés: l' *Idée* chez Platon, le *Logos* chez Heraclit, l' *Esprit* chez Hegel, la *Volonté* chez Schopenhauer, l' *Ego absolu* chez Fichte etc.

Dans l'essai *Archaeus* Eminescu fait la théorie du concept, comme «une sorte de mémoire de l'identité, qui se multiplie dans chaque individu», étant en tout et tout en lui, selon la formule indienne *Tat twam asi*. La conception d' Eminescu est opérable au niveau cosmogonique, où Archaeus se manifeste dans l'hypostase du mot primordial (le Logos créateur de Dieu), ou dans celle du point primordial de lumière qui naît les planètes; au niveau de l'histoire des civilisations (la sociogonie), où le modèle archéique des peuples c'est *le grain*; enfin, au niveau de l'existence humaine on peut parler également d'une anthropologie archéique.

Obiectul neliniștilor metafizice ale eului eminescian îl constituie nostalgia arheității, conjugată cu o ispititoare posibilitate de revelare a ei prin intermediul gândirii creatoare cu statut aproape demiurgic (*Ca s-explic a ta ființă, de gândiri am pus popoare*) și/sau a intuiției poetice (*Și de-aceea beau paharul poeziei înfocate. / Nu-mi mai chinui cugetarea cu-ntrebări nedezlegate. Memento mori*).

Conceptul de Archaeu, ca element central al ontopoeticii eminesciene, definește ideea de început, primordialitate, fundament, având un statut similar unor concepte filozofice consacrate: *Ideea* la Platon, *Logosul* la Heraclit, *Lucrul în sine* la Kant, *Spiritul* la Hegel, *Voința* la Schopenhauer, *Eul Absolut* la Fichte etc. Așa cum precizează Dumitru Tiutiuca, ideea arheității la Eminescu vine și pe linie autohtonă, fiind decelabilă la Dimitrie Cantemir într-o scriere rămasă în manuscris, cărturarul român preluând-o de la filozoful olandez van Helmont, cu trimitere la un alt gânditor al sec. al XVI-lea, Paracelsus. La aceștia, noțiunea avea sensul de „forță generatoare de viață, care menține echilibrul organismelor” [1], ideea fiind reluată de Eminescu în eseul *Archaeus*, unde autorul face teoria archaeului, drept „un fel de memorie a identității care se multiplică în fiecare individ”, fiind în toate și toate în el, după formula indică *Tat twam asi*. Citându-l pe Eminescu, Archaeul este „unul și același punctul saliens (punct în mișcare)” sau esența Ființei care nu moare: *au nu sunt toate-nvelitori / Ființei ce nu moare*.

Nostalgia arheității se conjugă, în opera eminesciană, cu imaginea dorului ca expresie a esențialității arhaice (atât în sensul de primă etapă a creației universului, în cosmogoniile indiene [2], cât și în accepția de aspirație de cunoaștere – *dorul eminescian de absolut*, și în cea de statut existențial definind esența umană – *trăirea în zarea dorului*).

În creația eminesciană conceptul de Archeu este operabil la nivel cosmogonic, unde se manifestă în ipostaza cuvântului – esență a începuturilor sau în ipostaza punctului primordial din care au izvorât lumile; la nivel antropogenetic, *în om aflându-se tot șirul de indivizi*, proiecții sau umbre ale Archaeului; precum și la nivelul istoriei civilizațiilor (sociogonia), unde *sâmburele* reprezintă modelul arheic al popoarelor.

Cosmogonia arheică eminesciană își afirmă originalitatea prin surprinderea pregenezei, în ipostaza *eternei păci împăcată cu sine: Umbra celor nefăcute nu-ncepuse-a se desface, / Și în sine împăcată stăpâna eterna pace !... sau La-nceput, pe când ființă nu era, nici neființă [...], / Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns*. Imaginea increatului eminescian sugerează însăși esența arheică a universului, prin simbolul *celui nepătruns* (de cunoaștere – *n.n.*) care este Archaeul (Demiurgul), monada anterioară oricărei geneze și sursă a acesteia. Din această perspectivă facerea sau geneza poate fi asociată iradierii / emanației spiritului demiurgic în lume, după principiul: unul e în toate (fie în ipostaza punctului de lumină din care izvorăsc lumile: *dar de-odată-un punct se mișcă [...]* / *Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca boaba spumii / E stăpânul fără margini peste marginile lumii*, fie în ipostaza Logosului divin creator: *La-nceput a fost cuvântul ...*).

Prezența spiritului arhaic în toate componentele lumii alimentează concepția eminesciană că „lumea este dinainte gândită”, stimulând astfel idealul descinderii spre esențe în vederea descoperirii adevărului arhaic încifrat în „simboluri” și „hieroglifă” (*E-o carte ce nimeni în veci n-o citește / Cu semnele strâmbе întoarse – arabește: / Sunt legile 'n semne din ăst univers*). Tentativele de a descifra aceste semne, prin *disponibilitățile demiurgice ale eului*, traduse în acte de creație, prin *magie* (identificată în *Călin Nebunul*, în *Sărmanul Dionis*) și prin

tehnica filozofului, care, așa cum spune Rosa del Conte, se așează cu gândul în *timpul mitic* al Originii-Sfârșit, constituie încercări de a reconstitui unitatea monadică a lumii: *Cine a zis 1 a zis toată seria infinită a numerelor, cine a adunat unul la unul a și scăzut unul din doi ; dar cine a făcut asta, acela are toată textura infinită a matematicii și geometriei în cap* [3].

Antropologia arhaică eminesciană este prefigurată în orizontul idealismului ontologic, care concepe materia lumii drept *reflex al unei idei* („hieroglifa” eminesciană a reflectării universului *într-un bob de rouă*) [4], arhaeul uman fiind însuși spiritul divin, sufletul sau Ființa nemuritoare, care, în viziunea lui Eminescu, *apare în mii de oameni, dezbrăcat de timp și spațiu, întreg și nedespărțit...* Astfel, poetul ilustrează ideea dublei naturi ontologice a ființei umane: *spirit (scânteie* desprinsă din *ochiul Absolutului*) și *materie* (lut, fenomenalitate supusă mișcării ciclice), omul fiind, prin urmare, o *ființă hibridă* , cum ar spune fenomenologia modernă, sau, cum afirmă Eminescu, dezvoltând concepția hegeliană a Ființei, o entitate supusă unei *contradicțiuni interne (zeul unei bucăți de materie): Omul conține în el o contradicțiune adâncă. Fiecare om are în sine ceea ce numim noi o destinațiune internă. Facultatea, puterea, voința de-a produce prin sine însuși o viață nouă. Nu e nici un om mulțumit de-a rămâne etern pe același punct – omul e oarecum nașterea eternă. Această devenire eternă află în om o putere numai mărginită. Din această contradicțiune a puterii mărginite și a destinațiunii nemărginite rezultă ceea ce numim viața omenească. Nașterea eternă ca destinațiune internă a individului și a lumii reprezintă în fond ideea arhaică.*

Această concepție își are cea mai profundă materializare în poemul **Lucașfărul**, considerat de Dumitru Tiutiuca „un text arhaic” [5], în raport cu care sunt operabile noțiunile: *destinațiune* nemărginită a omului, dată de scânteia divină, *putere mărginită* , ce ține de natura sa materială, închidere în *cerc – cercul strămt* , ca metaforă a închiderii în limite, *în-cercarea* , aventură existențială care presupune depășirea limitei, ieșirea din *cerc* sau *dez-mărginirea* , în termenii Ioanei Em. Petrescu, posibilă datorită „forței demiurgice din structura ontică” a individului (*e în om nemărginire*), și care, fiind *parte* a unui *întreg* , poartă latent în sine toate funcțiile acestuia [apud 6, p.25], măsura puterii de *în-cercare* , care este diferită pentru fiecare individ/actant (în acest sens *Hyperion* ajunge la individual, în măsura proprie lui, generalului din el, până la ipostaza celui ce lucrează și stă sub semnul dăruirii luminii siderice – **Lucașfărul**, iar în raport cu *Demiurgul* își afirmă statutul de geniu – „pe de-asupra mergătorul”, străbătând vidul pentru a reface totalitatea Ființei; *Cătălina* este marcată atât de individual, care a călăuzit-o să-l descopere pe *cel ce s-ar potrivi cu ea – Cătălin* , dar și de universal, care i-a stimulat cunoașterea de sine – **Lucașfărul**; deopotrivă și *Cătălin* cunoaște un proces de metamorfozare („este altul” după experiența erotică cu *Cătălina*), proces care sugerează „calea tipică eminesciană de cunoaștere prin iubire”, eroul fiind supus „unui proces de hyperionizare” [apud 7, p.78].

Întrucât în om se află *tot șirul de indivizi* , căutarea Arhaeului presupune „transcenderea devenirii” și refacerea, în sens invers, a treptelor evolutive de la individ spre Archaeus (esența Ființei care se află în fiecare din noi). În acest sens, nostalgia arheității se manifestă prin evocarea paradisului pierdut al copilăriei, având drept coordonate basmul (*lumea ce gândea în basme și vorbea în poezii*), spațiul selenar cu natura idilică, securizantă din **O, rămâi** sau **Fiind băiet păduri cutreieram**, circumscrise aceluși timp arhaic al ființei umane (*vârsta de aur*); prin *invazia oniricului* (adormirea, somnul și visele, reveria); prin cultivarea imaginii *dublului, a umbrei, a imaginii din oglindă, a alterității* etc.; prin *metamorfoză* și *metempsihoză* , care susțin esențialitatea arhaică a lumii, datorită posibilității sufletului arhaic de a migra în diverse componente ale acestei lumi (**Sărmanul Dionis**, **Avatarii Faraonului Tla**).

Formate dintr-un complex de indivizi, civilizațiile umane se supun și ele modelului arhaic, *istoria omenirii* fiind, așa cum afirmă Eminescu, *desfășurarea cugetării lui Dumnezeu* . În raport cu Archaeul, civilizațiile umane constituie doar *umbre pe pânza vremii* , sintagmă ce definește *panorama deșertăciunilor* din **Memento mori**, dar care punctează, totodată, viziunea arhaică eminesciană în ansamblu. La nivel sociogenic, nașterea și moartea civilizațiilor din **Memento mori** reflectă încercarea eminesciană de a descoperi Archaeul la nivelul istoriei, într-un demers de reconstituire a istoriei umanității – *uriașa roată a vremii înapoi eu o întorc* . Imaginile arheice sunt, în acest sens, *sâmburele* ca model arhaic al popoarelor (*Trecut și viitor e în sufletul meu, ca pădurea într-un sâmbure de ghindă*), *copacul* – emblema unui popor și imaginea trăinicieii istorice, *roata* – expresie a circularității ciclice a istoriei etc.

Concepția arhaică eminesciană (valabilă, prin generalizare, pentru toate nivelurile analizate: cosmogonic, sociogenic, antropologic) este exprimată explicit de personajul Ruben din **Sărmanul Dionis**: *Asta-i deosebirea dintre Dumnezeu și om. Omul are-n el numai șir, ființa altor oameni viitori și trecuți, Dumnezeu are deodată toate neamurile ce or veni și ce au trecut; omul cuprinde un loc în vreme, Dumnezeu e vremea însăși cu tot ce se-ntâmplă-n ea, dar vremea la un loc, asemenea unui izvor ale cărui ape se întorc în el însuși, ori asemenea*

roșii ce cuprinde toate spițele, ce se-torc vecinic. Și sufletul nostru are vecinicie-n sine, dar numai bucată cu bucată. Condiția arheică este relevată prin imaginea prezentului, timpul arheic prin excelență, care înseamnă, pentru om, prezent-clipă, iar pentru Divinitate – prezent etern (incluzând trecutul și viitorul); prin simbolul izvorului, ce comportă sugestia de izvorâre perpetuă, dar și de *înțoarcere în el însuși*, în consens cu principiul arheic exprimat în formula *Tat twam asi*; prin simbolul integrator al roșii, care transcrie structura circulară a universului: *sfera* pentru spațiul cosmogonic (*din sfera mea venii cu greu...*), *roata* – pentru istoria civilizațiilor (*uriașa roată-a vremii înapoi eu o întorc*), *cercul strâmt* – pentru omenire (*Trăind în cercul vostru strâmt / Norocul vă petrece...*); precum și prin însăși imaginea sufletului arheic nemuritor proiectat în toate ființele lumii, resimțite ca bucați ale unui întreg (*și sufletul nostru are vecinicie-n sine, dar numai bucată cu bucată*).

Idealul eminescian de descoperire a Ființei/Archaelui evoluează treptat spre un sentiment al „rupturii” ontologice cu Ființa lumii (*E trist ca nimeni să te știe, / Dar și mai trist să-ți zici mereu / Că te-a pătruns nimicnicie / Deși ai fost ca Dumnezeu – E trist ca nimeni să te știe*), generând un scepticism gnoseologic (de esență kantiană), expresie a crizei gândirii moderne. În acest scenariu ontologic moartea devine „dimensiunea esențială ce agită orizontul existențial, plin de tainele indeterminării” [8], reprezentând, în viziunea lui Eminescu, izvorul vieții sau, mai precis, „moartea trăiește, iar viul e mort”: *tu trăiești, nu noi* (cu referire la moarte – *n.n.*).

Idealul transgresării realului prin moarte este expresia conștientizării depline a condiției ființei umane de ființă (în)spre moarte, dar și a conștientizării sensului suprem al morții – moarte eternă care se repercutează și asupra Universului, devenit *vis al morții eterne*: *... ci moartea cea eternă în care toate-s una, / În care tot s-afundă, și soarele și luna, / Tu care ești enigma obscurei conștiinți, / Cuprins abia de-o minte, din miile de minți, / Tu stingere! Tu chaos – tu lipsă de viață...* . În această accepție – a identificării Ființei cu Neființa sub semnul morții (o intuiție a poeziei moderne) – moartea reprezintă ultimul și unicul sens care poate fi revelat. Gestul suprem este implorarea ei în *Rugăciunea unui dac*, care relevă o voluptate a durerii, mergând până la plăcerea autoflagelării: *Să blesteme pe oricine de mine-o avea milă, / Să binecuvânteze pe cel ce mă împilă, / S-asculte orice gură ce-ar vrea ca să mă rădă, / Puteri să puie-n brațul ce-ar sta să măucidă, / Și-acela între oameni devină cel dintâi / Ce mi-a răpit chiar piatra ce-oi pune căpătâi*. Este o manifestare a ironiei de esență modernă, dar și a negativității (prefigurare a nihilismului), întrucât Eminescu transformă categoriile morale pozitive în categorii negative.

Nihilismul eminescian cunoaște mai multe manifestări: are „natură gnostică” în *Demonism*, unde esența umană se identifică cu răul absolut (*Impulsul prim / La orice gând, la orișice voință / La orice faptă-i: răul...*); este expresia unui gol ontologic, determinat de moartea divinității (*E ca și când ar fi murit ceva / În univers – pare că Dumnezeu / E mort. / Coboară asupra lui, eternitate, / Cobori cu pacea ta și-aurora mea (Decebal)*); este rezultatul înstăpânirii demonului (*Neantul se întinde / Pe spațiuri deșerte, pe lumile murinde. / Văzându-le strigare-aș de-un dor nebun cuprins: / „Mărire ție, Satan, de trei ori ai învins!” (Mureșanu)*); este expresia unei crize a gândirii, întrucât relativizarea acesteia face imposibilă revelarea adevărului Ființei, căutat de poet în propria inimă (*Încurcatele sofisme nu explic-a ta ființă – Memento mori*).

Mutația esențială care s-a produs la nivelul concepției ontopoetice eminesciene în direcția afirmării unor germeni ai nihilismului reflectă uimitoarea mobilitate a acesteia, de la un moment la altul, de la o ipostază la alta, implicând adesea aspecte contradictorii și chiar antitetice. Acest lucru nu anulează însă unitatea arheică a creației poetului, liantul fiind de natură ideatică, și anume – „logica ideii” (Dumitru Tiutiuca), infiltrată în lirismul operei, ca dovadă a faptului că Eminescu nu este un filozof-poet cu un sistem filozofic articulat, ilustrat printr-un discurs poetic oarecare, ci un poet-filozof, care percepe liric dimensiunile existenței, textualizând ecourile acesteia prin forța sugestivă a cuvântului poetic.

Referințe:

1. Tiutiuca D. Literatura marilor clasici. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 2005, p.435.
2. Ibidem, p.456.
3. Eminescu M. Opere, XV. - București: Editura Academiei Române, p.269.
4. Del Conte Rosa. Eminescu sau despre absolut. - Cluj: Dacia, 1990, p.84.
5. Tiutiuca D. Literatura marilor clasici.- București: Editura Didactică și Pedagogică, 2005, p.666.
6. Petrescu I.E.. Modele cosmologice și viziune poetică. - București: Universal Dalsi, 2000.
7. Munteanu G. Eminescu și eminescianismul. - București: Minerva, 1987.
8. Cimpoi M. Narcis și Hyperion. Eminescu, Poet al ființei. Poem critic. - Iași: Junimea, 1994, p.38.

Prezentat la 14.11.2011